

Sobre l'Any Constantí Llobart (País Valencià, 2005)

Vicent J. Escartí
Josep E. Estrela
(Universitat de València)

o. Preliminars

L'any 2005 l'Acadèmia Valenciana de la Llengua decidí nomenar *Escriptor de l'any* Carmel Navarro Llobart (València 1848-1893), més conegut pel pseudònim Constantí Llobart. Amb aquest motiu la institució adés citada impulsà tot un seguit d'accions amb un objectiu bàsic: compensar la manca de reconeixement social de qui fou un dels líders indiscutibles de la Renaixença valenciana. La finalitat del present treball és, per tant, fer-ne una descripció sumària, tot posant èmfasi —bé a la manera de les recensions o de les ressenyes, segons el contingut i la finalitat— en la bibliografia publicada amb motiu d'aquesta mena d'homenatge pòstum. També, amb aquests comentaris, pretenem oferir una visió panoràmica de les darreres investigacions sobre aquest autor i la seua producció escrita i, per extensió, sobre el període en qüestió.

Constantí Llobart —d'origen humil i de formació autodidacta— es pot considerar com un lletraferit que gaudí d'una gran projecció, sobretot, en les classes populars de la València del seu temps.¹

1. Sobre la figura de Constantí Llobart, vegeu: LLUCH, M. *Constantino Llobart: apuntes biográficos*. València: Librería de Manuel Vilar, 1879; PUIG, Joseph M. «En Constantí Llobart. Apunts biogràfics». *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1882*. València, 1881; LLOBART, C. «Mis primeros versos». *Almanaque de Las Provincias*. València: Federico Doménech, 1889, p. 298-304; HUGUET, G. «L'obra de Constantí Llobart». Dins: *Homenaje a En Constantí Llobart*. Castelló: Imprenta de J. Forcada, 1893; LLORIS, Manuel. *Constantí Llobart*. València: IAM, 1982; BLASCO, R. *Constantí Llobart i "Lo Rat Penat. Periòdic Llitterari Quincenal"*. València: Diputació de València, 1985; SANCHIS GUARNER, M. *El sector progressista de la Renaixença Valenciana*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1985; LEÓN, José L. *Constanti Llobart*. València: Lo Rat Penat: Ajuntament de València, 1995.

Sensible als ideals republicans però, sobretot, gràcies a la seua dedicació periodística, de caire satírica fonamentalment,² i, també, a la seua voluntat de bastir una sèrie de plataformes cíviques i editorials amb què donar difusió als ideals renaixencistes, es pot afirmar que la seua fou una contribució d'una vàlua estratègica impagable per al desenvolupament del valencianisme en les primeres dècades del segle XX.³

Després de publicar alguns temptejos literaris en castellà és, justament, en acabar la revolta cantonal de 1873, que es dedicà al conreu literari en la llengua materna. Prenent com a model el *Calendari Català* de Francesc Pelagi Briz, dirigí —des de 1874 a 1883— l'almanac anual *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*, considerat com la primera revista cultural en llengua pròpia al País Valencià. Un projecte en el qual col·laboraren bona part dels renaixencistes valencians i alguns de la resta del domini lingüístic, publicant-hi poesies, assajos històrics, estudis filològics i, fins i tot, escrits en prosa.

Constantí Llombart també fou l'*anima mater* de *Lo Rat Penat*,⁴ una entitat que gràcies sobretot al suport del patriciat valencià, i en especial de Teodor Llorente, el 1878, es creà amb l'objectiu de convertir-se en una «acadèmia» al si de la qual impulsar l'erudició, l'estudi de les Belles Arts i la literatura en llengua pròpia, motiu pel qual, des dels seus inicis, organitzà uns Jocs Florals prenent com a model els de Barcelona i es convertí ràpidament en la plataforma cívica més eficaç a l'hora de promoure els postulats renaixencistes. Altrament, aquest incansable promotor cultural inicià una *Biblioteca Valentina*

2. Sobre aspectes relacionats amb la premsa del moment podeu consultar: LAGUNA, Antonio. *Història de la Comunicació: València, 1790-1898*. València; Castelló; Barcelona; Bellaterra: Universitat de València; Universitat Jaume I de Castelló; Universitat Pompeu Fabra; Universitat Autònoma de Barcelona, 2001.

3. BLASCO, Ricard. *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*. L'Alcúdia: Ajuntament de l'Alcúdia: IIFV, 1984, p. 24; BLASCO, Ricard. *Constantí Llombart... op. cit.*, p. 15; SIMBOR, Vicent. «La Renaixença al País Valencià». *Caplletra*, 4 (1989), p. 24-36; SIMBOR, Vicent. «La Renaixença i la normalització literària». Dins: *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. Edició a cura de F. Carbó, Ramon X. Rosselló i Josep L. Sirera. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 352.

4. Sobre *Lo Rat Penat*, vegeu: IGUAL, Antoni. *Història de Lo Rat Penat*. València, 1959.

amb la intenció de divulgar les obres més representatives de la tradició literària valenciana.⁵ I fruit d'aquest desig de restauració literària és el seu treball més ambiciós: *Los fills de la morta viva*,⁶ en el qual aplega dades biogràfiques i filològiques d'autors valencians del XVIII i del XIX; una contribució bàsica per a omplir el buit bibliogràfic sobre aquest període de la història literària que es veié complementat amb la reedició, ampliada, del *Diccionario valenciano-castellano* d'Escrig,⁷ per tal de bastir els futurs escriptors d'uns referents amb els quals poder depurar l'estil, alhora que emprar un lèxic genuí.

Com es pot comprovar, la figura de Constantí Llombart dins la Renaixença és d'una importància remarcable. No obstant això, i com s'ha esdevingut amb bona part dels escriptors valencians pertanyents a aquest moviment, les generacions següents s'han interessat relativament poc per destacar-ne els mèrits.⁸ De fet, cal assenyalar que, pràcticament, des de l'endemà de la seua mort, fins als darrers anys del franquisme, la figura de Llombart romangué en l'oblit. Llavors, alguns estudiosos hi mostraren interès, sobretot, per la seua ideologia progressista; passant a dimensionar-lo en tant que precursor del valencianisme polític que prengué cos en les primeres dècades del segle XX.⁹ No obstant això, aquesta atracció no es traduí en els estudis i aportacions rigoroses i científiques que el personatge en qüestió es mereix. Des dels múltiples projectes que inicià —periodístics, editorials i associatius, fonamentalment— contribuí a dinamitzar les inquietuds culturals d'un grup heterogeni de persones, vinculades en major o menor mesura per una voluntat embrionària del que, Ricar-

5. Només tragué a la llum, dins aquesta col·lecció: FENOLLAR, Bernat; GASSULL, Jaume i MORENO, Joan. *Lo procés de les olives*. València: Francesc Aguilar, 1877; i Martí de VICIANA. *Alabanzas de las lenguas*. València: Francesc Aguilar, 1877.

6. LLOMBART, Constantí. *Los fills de la morta-viva. Apunts bio-bibliogràfics pera la història del renaiximent lliterari llemosí en València*. València: Emili Pasqual, 1879.

7. ESCRIG, Josep. *Diccionario valenciano-castellano*. València: Llibreria de Pascual Aguilar, 1887.

8. ROCA, Rafael. *Teodor Llorente, el darrer patriarca*, col. Esencial, 1. València: Bromera: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2004, p. 9-10.

9. Vegeu especialment: CUCÓ, Alfons. *El valencianisme polític* (1874-1936). València, 1971.

do Blasco denominà «integració nacional de la cultura».¹⁰ Un aspecte lligat als processos de cohesió —de definició— dels estats-nació a l'Europa del segle XIX —i més concretament a la implicació dels poders públics a l'hora de custodiar i escollir els seus béns patrimonials i la preocupació cívica de protegir-los—,¹¹ la qual cosa confereix un interès i unes dimensions a aquest incansable propagandista de la causa renaixencista molt més àmplies i interessants que no les que fins recentment havien predominat als cercles acadèmics i educatius. Per aquesta raó, les iniciatives que tot seguit descriurem cal considerar-les primordialment, com un esforç elogiable per superar una letargia i avançar en el coneixement d'un autor del qual cal ponderar, sobretot, el zel patriòtic.

1. *Constantí Llombart i el seu temps: una exposició i un catàleg*

Comissariada pels professors de la Facultat de Filologia de la Universitat de València Rafael Roca i Vicent J. Escartí, sota aquest títol s'inaugurà una exposició al Museu de Belles Arts de València que pretenia oferir una imatge ajustada de la trajectòria vital d'aquest personatge que cal considerar, en termes absoluts, com un polígraf. En ella es pogueren reunir textos originals i estudis llombartians, retrats, litografies, escultures i cartells distribuïts en cinc blocs. Quatre d'ells se centraven en el gros de la seua producció escrita —de caire poètic, teatral, erudit i periodístic— i el darrer versava sobre la seua faceta de propagandista i activista cultural i sobre el record que guardaren d'ell les generacions posteriors.

Si bé aquesta acció anava adreçada, fonamentalment, a difondre entre el gran públic la figura i l'obra llombartianes, també serví de motiu per a confegir un voluminós i contundent catàleg raonat que, sense cap dubte, s'ha convertit en una referència bibliogràfica ineludible i utilíssima per a endinsar-se en l'estudi d'aquest autor i, com el

10. BLASCO, Ricard. *Constantí Llombart... op. cit.*, p. 36.

11. GONZALO, Eduard. «Marcos institucionales i fundamentos de política cultural». Dins: *Introducción a la gestión cultural*. Barcelona: Universitat de Barcelona: Fundació Bosch i Gimpera, 2001, p. 6.

seu títol indica, el temps en què va viure. Editat també a cura dels dos comissaris abans citats, aquest volum conté cinquanta-huit fitxes tècniques sobre les peces exposades, setanta-tres anàlisis concretes de la bibliografia de Llombart i, el més important als nostres ulls, dotze articles que aprofundeixen en diversos aspectes fins ara poc o gens tractats pels especialistes i dels quals ens ocuparem tot seguit.¹²

Per ordre d'edició, el primer d'ells és «Sobre la Renaixença valenciana», de Ramon Mora,¹³ en el qual aquest jove investigador ofereix una visió panoràmica d'aquest moviment literari establint, primer, una relació cronològica dels estudis més importants, des de Tubino¹⁴ — contemporani de Llombart — fins a les aportacions més recents. A partir d'ells, en segon lloc, fixa l'estat de la qüestió en temes tan complexos com l'origen de la Renaixença i l'existència de períodes dins de la mateixa i, tot seguint les tesis del catedràtic valencià Vicent Simbor, destaca com l'aportació de Constantí Llombart fou decisiva per a vertebrar-la «oficialment». La publicació de *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí* —la primera revista cultural en llengua pròpia a València— i la fundació de Lo Rat Penat, propiciaren un clima favorable per a la projecció social dels ideals dels *amadors de les glòries valencianes*. Una prova, també, que indica que ens trobem davant un moviment més unitari que no es pensava quan es realitzaren els primers estudis rigorosos, en la dècada dels seixanta del segle XX.

Seguidament trobem l'article de Francesc Pérez Moragon «Constantí Llombart, el pobre de les grans empreses»¹⁵ en el qual, en primer lloc, posa de manifest la manca d'un estudi biogràfic ampli, complet i documentat sobre aquest personatge. Des d'aquest punt de vista, però, aquesta aportació resulta fonamental i ofereix dades bàsiques per establir l'itinerari vital de l'autor de *Los fills de la morta-viva*. Així, per exemple, destaca la complementarietat de les empreses cívi-

12. DD. AA. *Constantí Llombart i el seu temps*. Edició a cura de Vicent J. Escartí i Rafael Roca. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005.

13. MORA, Ramon. «Sobre la Renaixença valenciana». Dins: *Constantí Llombart... op. cit.*, p. 17-35.

14. TUBINO, Francisco M. *Historia del Renacimiento Literario Contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Madrid, 1880.

15. PÉREZ, Francesc. «Constantí Llombart, el pobre de les grans empreses». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 37-53.

ques i culturals que dugué a terme i apunta com una de les motivacions que l'induiren a engegar-les, la voluntat d'aconseguir un cert pes específic en el reduït i fins a cert punt polaritzat cercle renaixencista valencià. Un desig, difícilment realitzable per a un home com ell, d'extracció social humil.

Per la seua banda, Ferran Archilés i Josep R. Segarra amb «Renaixença i identitat regional. Constantí Llombart i la construcció de l'imaginari regional valencià»¹⁶ analitzen —a partir de la seua producció escrita— quina és la contribució d'aquest líder popular en la configuració del particularisme valencià que esclatà, a diferència de Catalunya, a principis del segle XX, quan ell ja era mort. Aquests autors no consideren Constantí Llombart com un antecedent nacionalista que representava la identitat valenciana de manera distinta a l'espanyola —concepció hereva de Fuster. Més aviat, a parer dels autors de l'article, els plantejaments d'aquest agitador cultural semblen hereus del liberalisme decimonònic, incapaç de pensar en altra clau que no fóra la inversa. Per altra banda, qüestionen la teoria dels suposats «sectors» de la Renaixença —un conservador-espanyolista i un altre progressista-nacionalista—, defensada per autors com Alfons Cucó, Ricard Blasco i Sanchis Guarner atés que, segons Archilés i Segarra, el punt en comú entre tots els renaixencistes valencians és el de la voluntat de recuperar materials —literaris, històrics i artístics— per a bastir una identitat regional que, paral·lelament fonamentava una altra més àmplia, la de l'estat-nació. Un fenomen que ells denominen «doble patriotisme».¹⁷

De les relacions entre Constantí Llombart i Teodor Llorente s'encarrega Rafael Roca.¹⁸ Es tracta d'un treball ben rigorós —ara com ara l'únic que aborda específicament aquest tema— en el qual les dues tesis principals són: la complementarietat de les estratègies dutes a terme per aquests dos escriptors amb vocació d'encapçalar el procés de consolidació del moviment renaixencista a València, i l'e-

16. ARCHILÉS, Ferran; SEGARRA, Josep R. «Renaixença i identitat regional: Constantí Llombart i la construcció de l'imaginari regional valencià». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 55-77.

17. *Ibidem*, p. 59.

18. ROCA, Rafael. «Les relacions entre Teodor Llorente i Constantí Llombart». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 79-109.

xistència d'una col·laboració mútua en determinats projectes. Segons Roca, el contacte de Llombart amb el director de *Las Provincias* tingué lloc amb motiu de l'aparició de *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*. Ambdós coincidiren i prengueren part activa en la gestió de l'entitat Lo Rat Penat i l'un publicà versos de l'altre en algunes de les diverses plataformes editorials que dirigiren. Tot i això, segons documenta Roca, les friccions entre Llorente i Llombart vingueren donades, com hem apuntat, per llur ànsia de lideratge. Un factor al qual cal afegir, en l'àmbit estrictament literari, el punt de vista relativament divergent quant a la qualitat estètica i la pulcritud ortogràfica que calia exigir a l'hora d'editar textos i, en el personal, les diferències ideològiques i de posició social en favor, naturalment, de l'autor del *Llibret de versos*.

D'estudiar la producció periodística de Constantí Llombart s'en-carreguen Francesc Andreu Martínez Gallego i Enrique Bordería Ortiz.¹⁹ Per a aquests estudiosos és fonamental analitzar la premsa periòdica d'aquells anys per a conèixer amb més detall el perfil ideològic d'aquest personatge polifacètic. Un perfil que al seu parer és el d'un liberal que defensa uns postulats moralitzadors que, dècades arrere, la revolució liberal prengué de la Il·lustració; d'ahí que Constantí Llombart mantinguera contacte amb els sectors progressistes i, per altra banda, també la seua admiració per Víctor Balaguer. Per a Martínez i Bordería, Llombart seria un fidel representant de la Renaixença «d'espardenyà», que entroncava amb una línia política liberal-democràtica i es nodria dels sectors populars, i que cal contrastar amb els renaixencistes «de guant», pertanyents a sectors políticament moderats. No obstant això, per tal de conciliar les diferències ideològiques entre ambdós sectors amb llur col·laboració en determinats projectes renaixencistes, és ben aclaridora la següent reflexió: Constantí Llombart no pensava en termes de classes socials, sinó de «poble», i en ell cabien tots, fins i tot Llorente. Per altra banda, vinculen la seua tasca periodística a una voluntat d'imbuir entre els joves el republicanisme que professava.

19. MARTÍNEZ, Francesc A.; BORDERÍA, Enrique. «Llombart als papers periòdics: històries d'un liberal a la xàquera vella». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 110-135.

Constantí Llombart (1848-1893)

Vicent Josep Escartí, per la seua banda, s'ocupa de fer un estudi de la mentalitat de Llombart, a partir d'un dels projectes editorials més exitosos del moment: *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*.²⁰ Inspirat en el *Calendari Català*, de Francesc Pelagi Briz, aquesta revista de periodicitat anual aparegué el 1874. En ella intervingueren els més reputats escriptors catalans, mallorquins i valencians, amb textos literaris, assajos i treballs erudits. Entre altres, aquesta publicació contribuí a crear un ambient propici per a crear *Lo Rat Penat*, a la manera del que llavors s'entenia com una mena de centre acadèmic on conrear les arts i les lletres. A *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*, Constantí Llombart deixa patent quins foren els seus interessos. Les seues intervencions són suscitées per una voluntat de reconeixement social de la causa renaixencista i pel progrés d'aquesta en altres àrees del coneixement. Escartí, al final del seu estudi, presenta un índex dels treballs publicats al *Calendari Llemosí*, una publicació que, al seu parer, està necessitada d'un estudi monogràfic molt més profund.

20. ESCARTÍ, Vicent J. «Les idees de Constantí Llombart a través de *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 136-165.

Amb la voluntat de pal·liar aquesta mancança parcialment, Josep Enric Estrela s'encarrega d'analitzar l'interés dels renaixencistes pel passat històric, prenent com a referència els textos publicats en aquesta revista.²¹ Transcripcions de documents i textos antics, assajos, comentaris i —com no podia ser d'altra manera— composicions literàries de caire historicista, evidencien fins a quin punt la recuperació de la memòria històrica —la posada en valor d'un passat que es volia «gloriós»— era un aspecte irrenunciable per a dur a bon port el projecte llombartí de renaixement literari. Un interés que vingué suscitat perquè ell, com la resta dels seus col·laboradors, veié en la Història una disciplina d'autoafirmació; un recurs al seu abast per a recuperar un passat fins llavors bandejat dels àmbits acadèmics.

Una altra faceta de Constantí Llombart és la d'autor teatral. Segons Gabriel Sansano, més que per vocació el seu interés per les arts escèniques fou motivat per una intenció propagandística dels seus ideals liberals-progressistes, sobretot durant el Sexenni Democràtic.²² Ja en la Restauració sembla que s'acostà als escenaris amb objectius més comercials. Tot i no ser un «home de teatre», Sansano diagnostica en la producció de Llombart una evolució positiva. Ell mateix, a les pàgines de *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí* denunciava que per tal de provocar un desenvolupament qualitatiu del teatre calia conrear el drama històric, un gènere al qual s'acarà, amb *Lo Darrer Agermanat*, com després veurem. No obstant això, el gros de la seua producció són peces esquemàtiques i elementals i quan intentà projectes més ambiciosos, com el que acabem de comentar, no triomfaren. Segurament perquè els esdeveniments revolucionaris estaven encara en la ment del públic i, també, perquè els ratpenatistes no veieren en el teatre —sí, però, en la poesia— un gènere d'identificació col·lectiva.

Joaquim Martí en el seu article «Constantí Llombart i la llengua» es centra en una altra de les preocupacions d'aquest: traure a la llum els tres elements necessaris per a la codificació d'una llengua de cul-

21. ESTRELA, Josep E. «L'interés pel passat històric a *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 166-183.

22. SANSANO, Gabriel. «L'obra dramàtica de Constantí Llombart». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 184-199.

tura: una ortografia, una gramàtica i un diccionari.²³ L'any 1880 presentà als Jocs Florals de Lo Rat Penat un estudi ortogràfic que més tard fou publicat a l'edició del *Diccionario* d'Escrig.²⁴ A partir d'aquest treball, Martí n'extrau les idees lingüístiques. Llombart reconeixia la unitat de la llengua, tot i que, per una qüestió estratègica —cohesionadora— emprava el terme incorrecte llemosí per a denominar-la. Cal tenir en compte que al segle XIX al País Valencià la tònica dominant era la desorientació en matèria ortogràfica a causa de la manca de regularització, de la castellanització cultural, de la inexistència de referents institucionals que pal·liaren aquestes deficiència. Per aquestes raons, Llombart, conscient d'aquests punts febles, fomentà la creació de Lo Rat Penat, i predicà amb l'exemple de promoure la causa renaixencista entre els sectors populars, els quals encara empraven la llengua de manera natural. Potser per això propugnava, de manera poc lògica als nostres ulls, dos tipus de pràctiques ortogràfiques en funció del públic a qui anara adreçat el text. No obstant això, Martí reconeix en els textos més «cultes» de Llombart una voluntat decidida per substituir castellanismes i vulgarismes per altres termes més genuïns, tot tenint en compte la tradició dels clàssics i les formes literàries contemporànies.

Mª Isabel Guardiola insisteix en aquest punt i es centra en les aportacions de Llombart a la tercera edició del *Diccionario* d'Escrig, que es publicà en fascicles des de 1887 a 1895.²⁵ Segons Guardiola Llombart corregí i amplià aquest diccionari en tal mesura que ben bé es podria parlar d'un, de nou, i, el més important als nostres ulls, del primer general que ha tingut el valencià. Les novetats macroestructurals que hi aportà foren substancials: veus d'especialitat onomàstica (noms de pila, topònims, llinatges), noms de flora i fauna, monosíl·labs, dialectalismes, que denoten, en conjunt, si més no una voluntat enciclopedista. Ara bé Llombart, que recopilà la tradició lèxica precedent per a dur a bon port el projecte del *Diccionario*, no realitzà

23. MARTÍ, Joaquim. «Constantí Llombart i la llengua». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps...* op. cit., p. 200-231.

24. Es tracta de *Ensayo de ortografía Lemosino-valenciana*, que fou guardonat als Jocs Florals de 1880.

25. GUARDIOLA, Mª Isabel. «L'aportació de Llombart al diccionari d'Escrig». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps...* op. cit., p. 232-255.

una depuració suficient de castellanismes, un factor que ha provocat que aquest treball haja estat ubicat en un segon terme —un tant injustament— entre les aportacions lexicogràfiques del seu temps.

Artur Ahuir, per la seua banda, realitza una aportació particular. Reprodueix fragments d'unes memòries sobre Llombart realitzades per Ramón A. Cabrelles —amic i deixeble seu—, que presentà als Jocs Florals de 1952. El més valuós són algunes dades concretes, útils per a perfilar amb més detall la biografia d'aquest valencià exemplar.²⁶ I, en darrer lloc, la nòmina d'articles del catàleg finalitza amb una visió global de la bibliografia que s'ha ocupat del fundador de Lo Rat Penat, tasca que ha anat a càrrec de Marc Gandia.²⁷ En cinc apartats s'ocupa de les relacions de Llombart amb els renaixencistes del seu temps, de les notes biogràfiques realitzades pels seus contemporanis i de com les generacions següents s'han acostat a la seua producció escrita.

2. Edicions de textos llombartians i altres iniciatives

Complementant l'exposició adés citada, els membres de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua acordaren tornar a posar en circulació els escrits llombartians més valuosos. Es tractava, fonamentalment, d'edicions de difícil accés per a un lector mitjà, servades a arxius públics, o textos dispersos en diferents publicacions del moment, com és el cas de les *Poesies valencianes*. Després de cent tretze anys de la seua mort, és la primera vegada que es recull la producció poètica de Constantí Llombart. L'edició ha anat a cura de Rafael Roca, el qual, a l'estudi introductori, fa un repàs exhaustiu a la seua producció poètica, que és ben prolixa i que cal ponderar, fonamentalment, atenent a la seua condició d'agitador cultural.²⁸ Com també s'esdevingué en l'àmbit teatral, en el poètic Llombart sofrí una evolució: conreà ini-

26. AHUIR, Artur. «Les memòries d'un literat. Una desconeguda font biogràfica de Constantí Llombart. Les notes de Ramón Andrés Cabrelles». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 256-305.

27. GANDIA, Marc. «La bibliografia sobre Constantí Llombart». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps... op. cit.*, p. 304-333.

28. LLOMBART, Constantí. *Poesies Valencianes*. Edició a cura de Rafael Roca, col. Textos Valencians, 1. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006.

cialment gèneres populars —epigrames, fonamentalment— i després de la fundació de Lo Rat Penat es percep un augment considerable de la producció de certamen i de temàtica historicista i patriòtica. Per tant, en paraules de Roca, ens trobem davant un poeta «desigual i en progressió»²⁹ que, depenent del públic a qui es dirigia, emprava un registre, un lèxic i una ortografia més acurades o menys.

Altrament, a iniciativa també de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, s'han reeditat dues de les aportacions més significatives de Llombart a la consolidació de la Renaixença: els deu volums de la revista que dirigí, en companyia de Josep M. Puig i Torralva *Lo Rat Penat. Calendari Llemosí*, de la qual hem parlat en les pàgines precedents —fonamental per a aproximar-se a l'ambient sociocultural d'aquells anys—, i, possiblement, la seua obra més coneguda: *Los fills de la morta-viva*, premiada en els Jocs Florals de Lo Rat Penat el 1879.³⁰

Altrament, dins la Biblioteca d'Autors Valencians de la Institució Alfons el Magnànim, ha vist la llum el drama històric *Lo darrer agermanat*. Vicent Josep Escartí, el curador de l'edició, en la introducció assenyalava que Llombart, més que vocació es pot dir que sentí interès pel teatre a causa del poder de transmissió d'idees que llavors tenia.³¹ El tema de l'obra, els darrers moments de les Germanies, en la casa del seu cap, Vicent Peris, no cal dir que pogué despertar un interès evidentíssim entre els renaixencistes, preocupats per rescatar de l'oblit un passat que consideraven gloriós. I més valència no podia ser. No obstant això, en mans de Llombart esdevé, a més a més, una metàfora —una recreació d'un episodi «nacional» podríem dir—, i en un registre lingüístic més formal que en temptatives anteriors ens presenta al qui fou el darrer agermanat com un heroi al servei d'una opció ideològica concreta —la de l'autor— progressista i valencianista. Una opció, però, que encarnaven els perdedors. Potser, per això mateix la peça, publicada el 1882, només es representà al Teatre Café del carrer Russafa el 1884, un espai escènic secundari i on solia acudir

29. *Ibidem*, p. 12.

30. D'ambdues edicions es féu una tirada de 500 exemplars.

31. LLOMBART, Constantí. *Lo darrer agermanat*. Edició a cura de Vicent J. Escartí, col. Biblioteca d'Autors Valencians, 52. València: Institució Alfons el Magnànim, 2006.

un públic poc exigent. Tanmateix, en *Lo darrer agermanat* ens trobem en el punt culminant de la trajectòria teatral de Llobart, tant pel que té de tensió dramàtica la peça, com per l'esforç de pulcritud gramatical fet per l'autor.

Amb una intenció més pedagògica, per tal difondre la figura i l'obra llobbartianes també s'edità una unitat didàctica que es distribuï en tots els centres educatius valencians de Secundària i Batxillerat.³² Aquesta utilíssima guia, a càrrec d'Encarna Villafranca, consta de tres blocs: el primer, adreçat al professorat, és de caràcter metodològic; el segon ofereix uns textos expositius sobre la Renaixença i Constantí Llobart i el tercer conté el material per a l'alumnat. Finalment s'adjunta un índex de lectures dividit en dues parts, amb textos de Llobart i obres de ficció ambientades en el context històric i literari del segle XIX.

I, finalment, amb el títol de *Cançonetes de l'Agredolç. Poemes de Constantí Llobart* l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i la Societat General d'Autors publicaren un disc compacte amb el treball musical del compositor Miquel Asins sobre poemes d'autors valencians, entre ells Constantí Llobart.³³ Cal dir que aquestes peces ja foren editades el 1998, per la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles, en col·laboració de l'editorial Piles. En la segona part, seleccionats per Artur Ahuir i Rafael Roca, hi ha enregistrada una lectura de poemes llobbartians.³⁴

32. VILLAFRANCA, Encarna. *Constantí Llobart i el seu temps. Material didàctic. Educació Secundària Obligatòria. Batxillerat*, col. Didàctica, 2. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005.

33. Les obres de Llobart musicades són: *Al fill del tio Tramús*, *Per Pascua*, *Siga de dia o de nit*, *El te*, i *Molt diuen que tira Roc*.

34. Concretament, els poemes són: *Cent per u* (1874), *A l'aigua fresqueta* (1877), *Llengua de mel* (1878), *Bous de mort* (fragment, 1879), *Esperit de valencianisme* (1883), *Dues oles* (1884), *A la reina de la festa*. Fragment de la *Copa d'Argent* (1886), *A l'albat* (1888) i *La collita de seda* (1881).

3. Unes consideracions finals

Gran part de la producció de Constantí Llombart nasqué com a resposta «als lloables esforços d'els catalans en favor del renaiximent de les nostres lletres, per ells iniciat y colocat a l'altura notable en qu'és troba».³⁵ Per aquesta raó podem considerar que totes les aportacions intel·lectuals que hem comentat formen part del que cal considerar, en termes globals, com una contribució fonamental, rigorosa i necessària per a comprendre l'actitud compromesa —exemplar— d'un home que féu gala, malgrat les seues limitacions, d'un gran patriotisme. I és més, en la mesura que podem considerar Constantí Llombart com l'exponent d'un temps i un espai concrets, dissortadament, no podem acabar aquestes paraules sense fer-nos ressó que encara ens queden molts detalls que exhumar sobre la seua personalitat i la seua producció. Elements del tot necessaris per tal d'ubicar aquest autor —com tants altres— en el lloc que li correspon al parnàs dels lletraferits del XIX.

35. *Lo Rat Penat. Calendari llemosí corresponent al present any de 1875*. Llibreria d'En Pasqual Aguilar, 1874, p. 9.